

Švejk v dramatu a na jevišti

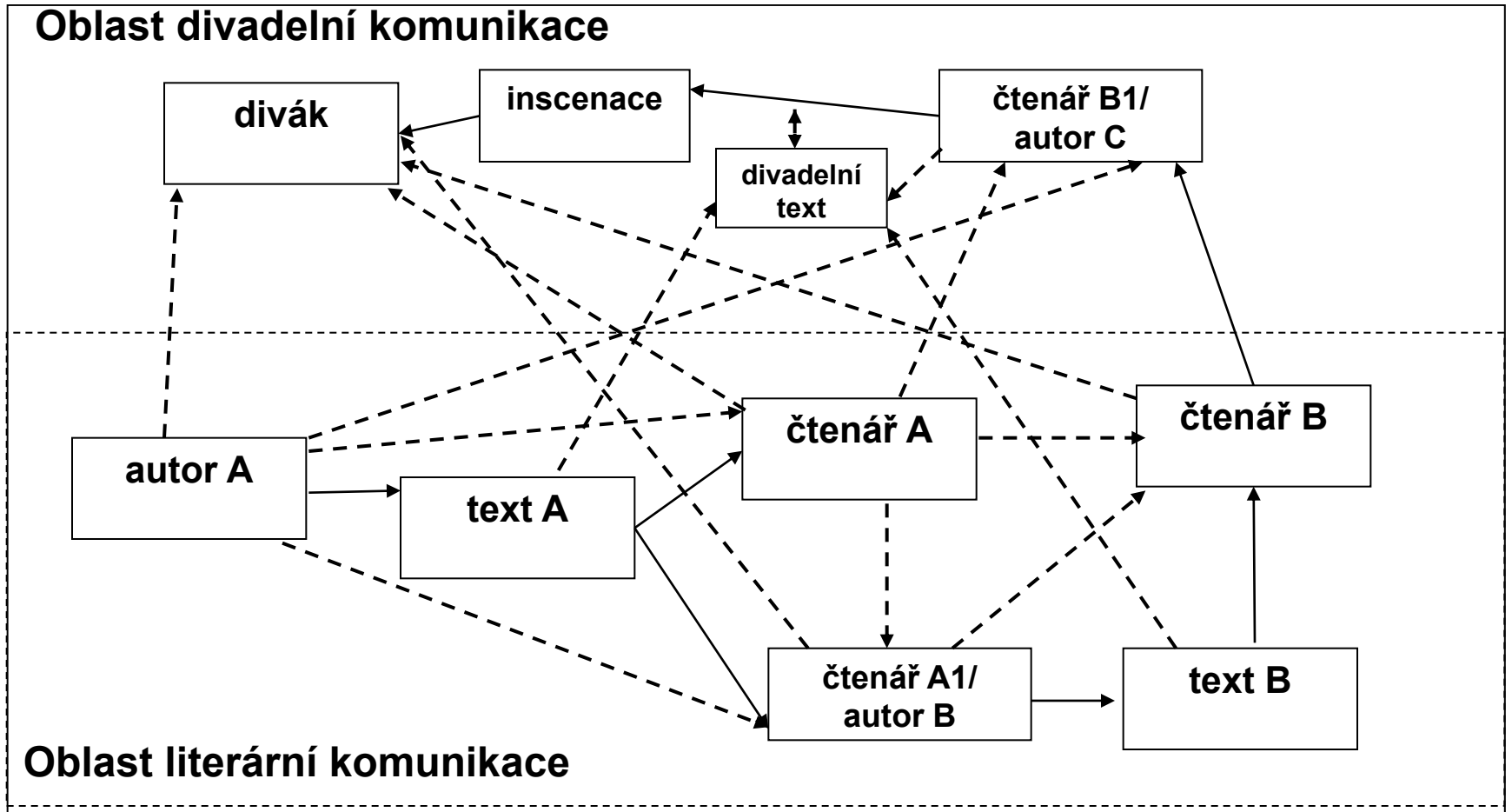
Přednáška o dramatinacích
Haškova románu

Mgr. Aleš Merenus, Ph.D.

Co jsou to dramaturgie?

- **A) Dramaturgie jako žánr a dílo:** jde o množinu literárních a divadelních děl, která vznikla na základě jiných literárních textů – a tuto svou genezi přiznává tematizovaným odkazem na původního autora či původní literární dílo.
- **B) Dramaturgie jako proces:** popisuje samotný proces konstrukce dramaturgovaného textu (textová) či divadelní (rozhlasové) inscenace (inscenační).

Síťový komunikační model dramatizací

Typologie dramatizací – tři osy

- Dramatizace literární versus dramatizace divadelní (strukturní osa)
- Dramatizace imitace versus dramatizace inovace („věrnost“ předloze)
- Dramatizace z hlediska externích faktorů (postavení autora v literárním a divadelním poli, příslušnost k určitému divadlu apod.)

Dramatizační postupy

- 1) *dialogizace textu*: jde o dramaturgii, která se projevuje dialogizací promluvy či celého textu. Dramaturgie ve formě dialogizace se projevuje i ve způsobu přenosu a strukturace informace, kterou text nese.
- 2) *zdivadelnění (nabývání performativnosti)*: postup, kterým původně ne-dramatický text nabývá divadelní kvality a je také často veřejně prezentován.
- 3) amplifikace, redukce, ekvivalence, kumulace, zmnožení, zkonkrétnění

Podmínky pro vznik dramatisací na začátku 20. století

- Odklon od pravidelné dramatické struktury a iluzivního dramatu (sblížení epiky s dramatem)
- Subjektivizace dramatu
- Vstup nového autorského subjektu – režiséra
- Vývoj jevištních technologií
- Proměny herectví
- Nový způsob práce s dramatickým a divadelním prostorem
- Motivace uvádět literární předlohy
- Nový typ divadelní poetiky – nepravidelná dramaturgie

Divadelnost románové předlohy

- Komedialní postava Švejka
- Divadelní scény – především s feldkurátem Katzem
- Vložené písně
- Epizodická struktura - relativní uzavřenost jednotlivých oddílů
- Vysoká frekvence dialogů
- Části románu jsou tvořeny jako scény

- František Langer: „V každém románě jsou místa, která jsou romanopiscem vytvářena tak dramaticky, že by je bylo možno takřka beze změn přenést na scénu a zahrát. A jsou to obyčejně vrcholná místa románu, v nichž právě se srážejí jednacích osoby. Právě romány Dostojevského jsou řezem takových scén, k nimž ostatní děje tvořívají jen jakousi přípravu. Proto bylo možno jeho romány drammatizovat i tak, že tyto živé dialogické partie byly na scéně hrány herci a stranou jakýsi chorus v podobě čtenáře je spojoval čtenými výňatky z epických částí díla. (...) Druhý způsob drammatizace je již radikálnější zásahem. Vyhledáme v románě jeho dějový podklad, pásmo, na kterém je vybudován. A s tímto dějem pracujeme jako s námětem pro divadelní hru...“

Soupis významných dramatisací Haškových Osudů Dobrého vojáka Švejka za světové války

- Emil Artur Longen: Dobrý voják Švejk ve světové válce (1921) – pro Revoluční scénu, K. Noll
- Max Brod, Hans Reiman: Dobrý voják Švejk; Jeho dobrodružství ve 14 obrazech (1927)
- Antonín Fencel: Dobrý voják Švejk; Veselá hra o třech dílech (1947)

- Emil František Burian: Dobrý voják Švejk aneb Voják, který dělá blba (1935), Dobrý voják Švejk (1954) – divadlo D
- Josef Šmída: Dramatická anabáze třemi díly románu Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války (podle Fenclovy dramatisace) (1945) Větrník – hlavní role Vlastimil Brodský
- Pavel Kohout: Josef Švejk aneb Tak nám zabili Ferdinanda a jiné citáty z Osudů dobrého vojáka Švejka (1963) Divadlo československé armády
- Jan Grossman: Švejk (1974) Západočeské divadlo Cheb (1962 – dramatisace pro Státní divadlo Brno – Mahenova činohra

- Zdeněk Potužil: Švejci (1983) – inscenováno 1979 v Divadle na okraji
- Stanislav Moša: Osudy dobrého vojáka Švejka (2003) – Městské divadlo Brno
- Václav Postránecký: Švejk; Veselohra se zpěvy (2008) – Divadlo Hybernia

Erwin Piscator

- Osudy dobrého vojáka Švejka
- Premiéra 23. 1. 1927 v Piscator-Bühne
- Inscenace založená na dvou pohyblivých pásech
- Filmová projekce – animace a snímky z dobové Prahy
- Postavy loutek a pololoutek
- Vybrané scény z románu – ne „klasická“ dramatizace, zachování epizodické struktury – princip epického divadla (spolupráce s Brechtem) – odmítnutí Brodovy dramatizace
- Hlavní role Max Pallenberg, výprava: George Grosz
- Zakončení – scéna v nebi (pouze při uzavřené premiéře) v reprízách dialogem se sapérem Vodičkou

Dramatické variace

Variantní světy

- Bertolt Brecht: Švejk za druhé světové války (1942-1943)
- Jaroslav Gillar, Vladimír Škutina: Josef Švejk a Josef K. dva osamělí chodci na Karlově mostě (1983)
- Miloš Balák: Švejkův vnuk (2002)

Analýza I. Kohout: Josef Švejk (dramatizace jako kabaret)

- Montáž obrazů (především z prvního dílu románu)
- Rámec čtení románu
- Revuální struktura
- Filmové projekce (dobová atmosféra – scény z románu i použití dobových filmových týdeníků)
- Využití jevištní technologie – propadla, pojízdné kulisy apod.
- hlediště na jevišti
- Znásobené dramatických osob proti hereckým postavám

- Redukce postav, scén, dějových linií
- Kumulace více postav do jedné – především vedlejších (přebírají repliky), kumulace míst (např. scén ve vězení)
- Zmnožení – například postava vyšetřujícího na policejním komisařství
- Amplifikace – písně rozvíjejí Švejkovy historky
- Zkonkrétnění – promluvy z pásma vypravěče jsou převedeny do přímé řeči
- Proměna pořádku – na úrovni syžetu i replik
- Dialogizace – part jedné postavy či vypravěče je rozepsán mezi postav více
- Vstup autora předlohy v závěru

Komparace s předlohou

Bretschneider vstal a řekl slavnostně:

"Víc nemusíte povídat, pojdte se mnou na chodbu, tam vám něco povím."

Švejk vyšel za civilním strážníkem na chodbu, kde ho čekalo malé překvapení, když jeho soused od piva ukázal mu orlíčka a prohlásil, že ho zatýká a ihned odvede na policejní ředitelství. Švejk snažil se vysvětlit, že se asi ten pán mýlí, on že je úplně nevinný, že nepronesl ani jednoho slova, které by mohlo někoho urazit.

Bretschneider mu však řekl, že se skutečně dopustil několika trestných činů, mezi kterými hraje roli i zločin velezrády.

- BRETSCHNEIDER: (*uhodí vítězoslavně do stolu a vstane; totéž učiní všichni detektivové a vytáhnou pouta*) Víc nemusíte povídat, pojdte se mnou na chodbu, tam vám něco povím.

- Pak se vrátili do hospody a Švejk řekl k panu Palivcovi:
"Já mám pět piv a jeden rohlík s párkem. Teď mně dej ještě jednu slivovici a já už musím jít, poněvadž jsem zatčenej."
Bretschneider ukázal panu Palivcovi orlíčka, chvíli se díval na pana Palivce a pak se otázal: "Jste ženat?"
"Jsem."
"A může vaše manželka za vás vésti obchod po dobu vaší nepřítomnosti?"
"Může."
"Tak je to v pořádku, pane hostinský," vesele řekl Bretschneider, "zavolejte sem svou paní, předejte jí to a večer si pro vás přijedem."
- ŠVEJK: Já mám pět piv a jeden rohlík s párkem. Teď mně dej ještě jednu slivovici a já už musím jít, poněvadž jsem zatčenej.
- DETEKTIVOVÉ: Jste ženat?
- PALIVEC: Jsem.
- BRETSCHNEIDER: A může vaše manželka za vás vésti obchod po dobu vaší nepřítomnosti?
- PALIVEC: Může.
- BRETSCHNEIDER: Tak je to v pořádku, pane hostinský, zavolejte sem svou paní a předejte jí to.

- "Nic si z toho nedělej," těšil ho Švejk, "já tam jdu i jenom pro velezrádu."

"Ale pro co já?" zabědoval pan Palivec. "Já byl přece tak vopatrnej."

Bretschneider se usmál a vítězoslavně řekl:

"Za to, že jste řekl, že sraly mouchy na císaře pána. Oni vám už toho císaře pána vyženou z hlavy."

A Švejk opustil hospodu U kalicha v průvodu civilního strážníka, kterého, stihaje jeho tvář svým dobráckým úsměvem, se optal, když vyšli na ulici:

"Mám slézt z chodníku?"

"Jak to?"

PALIVEC: Pánové, za co??

PALIVCOVÁ: (*přibíhá*) On byl přece tak vopatrnej!

BRETSCHNEIDER: Za to, že jste řekl, že mouchy sraly na císaře pána.

PALIVCOVÁ: Ježišmarjá...!

- "Já myslím, když jsem zatčenej, že nemám práva chodit po chodníku."

Když vcházel do vrat policejního ředitelství, řekl Švejk:

"Tak nám to pěkně uteklo. Chodíte často ke Kalichu?"

A zatímco vedli Švejka do přijímací kanceláře, u Kalicha předával pan Palivec hospodu své plačící ženě, těše ji svým zvláštním způsobem:

"Neplač, neřvi, co mně mohou udělat kvůli posranému obrazu císaře pána?"

A tak zasáhl dobrý voják Švejk do světové války svým milým, roztomilým způsobem. Historiky bude zajímat, že on viděl daleko do budoucnosti. Jestli situace vyvinula se později jinak, než jak on vykládal u Kalicha, musíme mít na zřeteli, že neměl průpravného diplomatického vzdělání.

- PALIVEC: Neplač, neřvi, co mně mohou udělat kvůli posranému obrazu císaře pána?
- DETEKTIVOVÉ: Oni vám už toho císaře pána vyženou z hlavy!!
- *Vystoupí tucet trestanců přikurtovaných na jednom řetězu k jedné velké kouli, aby zazpívali.*
- PÍSEŇ PRAVNUKŮ
PROBODNUTÉHO
OBYCHODNÍKA S DOBYTKEM
BŘETISLAVA LUDVÍKA

SEXTET: Ač je tomu tolik let,
ač se tolik změnil svět
ač i čas, průsvitný čas,
časem ztloustl a ztratil hlas

Inscenace

- Premiéra 1963 v Divadle československé armády
- **Inscenátoři**
- režisér:Pavel Kohout; scénický výtvarník:Zbyněk Kolář; kostýmní výtvarnice:Radka Mikulová; hudba:Jan F. Fischer; choreograf:Jiří Němeček; dirigent:Ladislav Simon; asistent režie:Karel Hovorka st.

Obsazení

- Josef Švejk: Ilja Prachař; Paní Müllerová: Nina Popelíková; Palivec: Jaroslav Moučka; Palivcová: Věra Budilová; Bretschneider: Vladimír Krška; Otto Katz: Vlastimil Brodský; Nadporučík Lukáš: Josef Bláha; Hejtman Sagner: Vladimír Hlavatý; Bedřich Kraus von Zillergut: Čestmír Řanda; ; Sextet herců: František Hanus; Karel Houska; Oldřich Musil; Gustav Nezval; Jiří Pleskot; Zdeněk Řehoř; ; Sextet zpěváků: Josef Abrhám; Vladimír Bičík; Jaroslav Kepka; Svatopluk Skládal; Zdeněk Braunschläger (j.h.); Miloslav Šnajdr (j.h.); ; Dámský sextet: Jiřina Jirásková; Karolina Slunéčková; Jiřina Švorcová; Gabriela Vránová; Liběna Bažantová; Monika Švábová

Analýza II. Potužil: Švejci (dramatizace jako koláž)

- Struktura dynamické koláže
- Zmnožení postavy Švejka – herci si volně předávají role (i s čepicí)
- Psáno pro konkrétní inscenaci (dramatizace má však tvar pravidelného dramatu – na rozdíl od jiných scénářů studiovek) – dva herci a dvě herečky
- Kompozice – expozice, dvě části a tři intermezza
- Vložení tří intermezz – dopisy Haška jeho první ženě Jarmile

- Tematizace lidských vlastností – typy obžerství (v jídle, vojenskou disciplínou, sexuálním a alkoholickým)
- Výběr replik z různých míst románu (ze všech dílů)
- Uvádění osob mluvčích jako v románu
- Volné řazení témat, asociativní princip – rytmitizace textu
- Důraz na autorské herectví, nonverbální složku představení – karnevalové, klaunské herectví – epické herectví – herci o svých postavách spíše vypravují – loutkovité – ne-pohyby
- Parodie rakousko-uherského šantánu
- Použití trampolíny

Ukázka z první části – čtyřhlasá fuga

První: Tak nám zabili Ferdinanda...(ustaraně)

Druhý: Tak nám zabili Ferdinanda... (ženský údiv)

Třetí: Tak nám zabili Ferdinanda...(agresivní smích)

Čtvrtý: Tak nám zabili Ferdinanda... (usedavý pláč)

Druhý: Kerýho Ferdinanda?!

Třetí: - paní Müllerová – já znám

Druhý: dva Ferdinandy.

První: Jednoho, ten je sluhou u drogisty Průši

Druhý: a vypil tam - jednou – omylem nějakou láhev

První: mazání na vlasy,

Druhý: a potom ještě znám Ferdinanda Kokošku, co sbírá psí hovínka.

Třetí a Čtvrtý: Vobou není žádná škoda!

Všichni: Tak nám zabili Ferdinanda kterýho Ferdinanda paní Müllerová já znám dva Ferdinandy jednoho ten je sluhou u drogisty Průši a vypil tam jednou omylem nějakou láhev mazání na vlasy a potom ještě znám (...)

Inscenace

- **Premiéra:** 30.11. 1979
- **Inscenátoři**
- režisér: Zdenek Potužil; scénář:;
scénář: Jan Badalec; hudba: Václav Kolář;
hudba: Miki Jelínek **Obsazení**
- Hrají: Ondřej Pavelka;
Lenka Machoninová; Radka Fidlerová;
Miki Jelínek

Analýza III. Moša: Osudy dobrého vojáka Švejka (dramatizace jako převyprávění děje)

- Ilustrace předlohy
- Kompozice: Rozdělena do dvou částí z 34 obrazů
- Redukce postav, kondenzace situací
- Promluvy z pásma vypravěče jsou převedeny do pásma postav – slouží jako součást scénické akce
- Dějově pokrývá celý román
- Rytmižace textu – opakující se Švejkovy nejznámější repliky
- Hospodská atmosféra
- Postaveno na hereckých osobnostech

Ukázka – Noční můra

1. lékař: To bych rád věděl, vy mořské prase, co si teď myslíte?

Švejk: Poslušně hlásím, že já vůbec nemyslím.

1. lékař: Nemyslete si, že máte před sebou nějakého vola!

Švejk: Já jsem blbec, opravdovej blbec, můžete se zpravit v kanceláři 91. pluku v Českých Budějovicích nebo na doplňovacím velitelství v Karlíně.

Ukázka II. dopis-paralelní monology

- Lukáš: (*píše*) Milostivá paní! Byl jsem přítomen v městském divadle hře, která vás rozhořčila. Váš pan manžel s nejlepším porozuměním díval se na oplzlosti, prováděné na jevišti. Jen do něho! Jaké má právo ten chlap mít takovou roztomilou ženu? Vždyť vypadá jako oholený pavián.
- Schröder: Každý oficír, vojáci, je sám od sebe nejdokonalejší bytost, která má stokrát tolik rozumu, jako vy všichni dohromady. Nad oficíra si vůbec, vojáci, nic dokonalejšího nemůžete představit, i když byste na to jen mysleli po celý život.

- Lukáš: Viděl jsem v životě mnoho žen, ale žádná na mne neučinila takový dojem jako vy...
- Schröder: Láska vojáků k pánům důstojníkům činí neuvěřitelné oběti možnými a není-li tato láska vojákovi vrozena, musí se vnutit!
- Lukáš: Nev­tírám se nijak ve váš soukromý život a přál bych si pohovořit s Vámi o čistém umění. Zde v hotelích to nepůjde. Budu ji muset zatáhnout do Vídně. A nebo u ní?

Ukázka III. redukce

- Katz: Habacht! K modlitbě, všichni za mnou, co já budu říkat! A ty vzadu, lumpe, nesmrkej do ruky, jsi v chrámu Páně, a to tě dám zavřít. Slyšíte to, vy tam dole?
- Trestanci: Poslušně hlásíme, že slyšíme.
- Katz: Jestlipak jste, vy syčáci, ještě nezapomněli otčenáš! Tak to zkusíme!--- Nu, já věděl, že to nepůjde. Já jsem pro vás všechny postřílet!

- Katz: Já to tvrdím z tohoto božího místa, ničemové, neboť bůh je něco, co se ve vás nebojí a co s vámi zatočí, až budete z toho pitomí, neboť vy váháte obrátit se ke Kristu a raději jdete po trnité cestě hříchu. (*Švejk dal se do pláče*) Z toho člověka necht' si každý vezme příklad. Co dělá?! Pláče. Neplač, povídám ti, neplač! Ty se chceš polepšit? To se ti, chlapečku, tak lehce nepodaří. Abgang!
- Švejk: Poslušně hlásím, pane feldkurát...
- Katz: É – nemáte sirky?

Inscenace

- **Premiéra: 15.5. 2003**
- **Inscenátoři**
- režisér:Stanislav Moša; scénický výtvarník:Emil Konečný; kostýmní výtvarnice:Andrea Kučerová; choreograf:Vladimír Kloubek (j.h.); dramaturg:Tomáš Steiner (j.h.) **Obsazení**
- Josef Švejk:Zdeněk Junák (alternace); ~ Erik Pardus (alternace); Paní Müllerová, Bordelmadam:Eva Jelínková; Hlavní markytánka:Eva Jelínková; 1.slečna, Dáma, Služebná a d.:Pavla Ptáčková (alternace); ~ Ivana Vaňková (alternace); 2.slečna, Mladá dáma a d.:Radka Coufalová (alternace); ~ Helena Dvořáková (alternace); 3.slečna, Paní Kakonyiová a d.:Markéta Sedláčková (alternace); ~ Jana Musilová (alternace); Bretschneider a Poručík Dub:Karel Mišurec (alternace); ~ Jan Mazák (alternace); Nadporučík Lukáš:Igor Ondříček (alternace); ~ Petr Štěpán (alternace); 1.lékař, Vrchní voj.lékař a d.:Josef Jurásek (alternace); ~ Hartmut Krug (alternace); 2.strážník,4.blázen a d.:Alan Novotný; Profesor, 3.lékař a d.:Ladislav Kolář; Palivec, 2.soudce a d.:Pavel Kunert; 1.strážník, Pepek Vyskoč a d.:Ján Jackuliak; 1.soudce, Císař a d.:Jiří Tomek; Obchodník, 2.lékař, Kněz a d.:Zdeněk Bureš; Hlásný, Bosňák, 1.blázen a d.:Patrik Bořecký (alternace); ~ Stano Slovák (alternace); Nevinný, 2.blázen a d.:Tomáš Sagher; Vrah, 3.blázen, Generál a d.:Jan Apolenář; Karbaník, 5.trestanec a d.:Robert Jícha (alternace); ~ Karel Moravec (alternace); Harmonikář: (externista)